

CONTROVERSE RECENTE CU PRIVIRE LA CRONOLOGIA LUI MACROBIUS

DE

RODICA CRISTESCU-OCHEȘANU

Cu privire la Macrobius discuțiile în contradictoriu au ca subiect atât identitatea personajului cât și data și tendința politică și filozofică a operelor. Pentru a oferi discuției un cadru mai precis, vom începe cu expunerea datelor materiale ale problemei :

1. Numele. În manuscrisele operelor, scriitorul apare menționat cu trei, cu două sau cu un singur nume. Ordinea în care se succed aceste nume diferă de la un manuscris la altul. Astfel, apare cu trei nume :

Macrobius Ambrosius Theodosius ¹

Ambrosius Theodosius Macrobius ²

Ambrosius Macrobius Theodosius ³ ;

numai cu două nume :

Macrobius Ambrosius ⁴

Macrobius Theodosius ⁵

Theodosius Macrobius ⁶ ;

cu un singur nume se întâlnește aproape totdeauna *Macrobius* ⁷ ; cu numele *Theodosius* apare în tratatul de gramatică, în dedicația către Symmachus⁸ și în dedicația din epistola care precede fabulele lui Avianus, unde acesta i se adresează : *Theodosi optime*. (Aceasta în cazul că sîntem de acord în a recunoaște pe scriitorul nostru în acel Theodosius, o autoritate în literatură, atât în proză cât și în versuri, căruia fabulistul roman i-a dedicat opera sa ⁹.)

¹ *Commentarii in Somnium Scipionis* de 3 ori, în Codicele Cottonianus Faustin C. I, de 2 ori în Bambergensis M IV 15 și de 2 ori în Parisinus.

² *Commentarii* la sfîrșitul operei în Parisinus și *Saturnalia*, la începutul operei în Parisinus.

³ *Saturnalia* ms. Vaticanus Regnensis 2043 R.

⁴ *Commentarii* la începutul operei în Bodleianus D o dată, la sfîrșit în Parisinus o dată, în tratatul de gramatică Parisinus Regius 7186 o dată.

⁵ *Saturnalia* aproape totdeauna în mss. din tradiția B, în tratatul de gramatică în inscripția : *pauca excerpta de libro Macrobi Theodosii* în Vindobonensis 16 olim Bobiensis.

⁶ Într-un alt extras din cap. III al lucrării de gramatică Codex Vindobonensis 16.

⁷ *Saturnalia* mss. din tradiția α.

⁸ *Theodosius Symmacho suo salutem dicit*, ms Vindobonensis 16 olim Bobiensis.

⁹ Identificare propusă în secolul XVI de P. Pithou, cf. O. Unrein, *De Aviani aetate*, 1885, Jena (diss.), acceptată de M. Schanz, P. Courcelle etc. și, recent, de A. Cameron, *Macrobius, Avianus and Avianus*, *The Classical Quarterly*, XVI, 1967, p. 385 — 389.

2. Datele biografice rezultate din operă : n-a fost roman prin naștere : *nos sub alio ortos caelo*, a avut un fiu Eustathius, căruia i-a dedicat cele două lucrări importante : *Commentarii* și *Saturnalia*, a fost în relații de prietenie cu un Symmachus căruia i-a consacrat un tratat de gramatică privitor la deosebirile și trăsăturile comune ale verbului în greacă și latină (*De differentiis et societatibus Graecae Latine uerbi*).

3. O indicație prosopografică constituită de calificarea de *uir clarissimus et illustris*, atribuită scriitorului în manuscrisele operelor principale.

Eforturile cercetătorilor s-au concentrat pentru a completa aceste date sumare și pentru a identifica pe scriitorul Macrobius cu unul din personajele istorice din perioada imperiului târziu. Astfel, pe baza acestor date s-au făcut diferite propuneri de identificare cu persoane din alte documente și în special din Codex Theodosianus.

Acest codex menționează trei persoane cu numele de Macrobius care dețin funcții importante în această perioadă :

1. un *uicarius Hispaniarum*¹⁰, Codex XVI, 10, 15 din 2 august 399 la Ravenna și VIII, 5, 61 din 9 decembrie 400 la Milan.

2. un *proconsul Africae*, Codex XI, 28, 6 din 25 iunie 410 la Ravenna.

3. un *praepositus sacri cubiculi*, Codex VI, 8, 1 din 6 noiembrie 422 la Constantinopol.

Istoriografia literară a identificat pe scriitor fie cu unul din aceștia, fie cu primii doi sau i-a asimilat pe toți trei și rezultatul l-a identificat cu Macrobius scriitorul. Recent aceste propuneri de identificare au fost puse sub semnul îndoielii de către Alan Cameron¹¹ la care se alătură Nino Marinone, autorul celei mai recente ediții a *Saturnaliilor* lui Macrobius¹².

A. Cameron găsește un al patrulea personaj cu care trebuie identificat scriitorul nostru și anume : *Theodosius praefectus praetorio Italiae* în 430 e.n.¹³ Aceasta ar implica o dată mult mai târzie decât cea susținută până acum pentru activitatea literară a lui Macrobius. Argumentele aduse de A. Cameron în sprijinul tezei lui sînt :

1. Ordinea corectă a celor trei nume ale scriitorului nostru este incontestabil : *Macrobius Ambrosius Theodosius*, așa apare menționat în subscriptio la c.I a lucrării *Comentarii in Somnium Scipionis*, ediție alcătuită la sfîrșitul secolului al V-lea de către un Aurelius Memmius Symmachus, cos. în 485 în colaborare cu un Macrobius Plotinus Eudoxius, un descendent al lui Macrobius, probabil chiar nepotul de fiu al scriitorului. Deoarece numele lui Symmachus sînt în ordine corectă e de presupus că și ale lui Macrobius sînt la fel.

2. În aproape toate cărțile *Saturnaliilor* și în cele mai multe din extrasele tratatului de gramatică apare cu numele *Macrobius Theodosius*. La fel este citat în secolul al VI-lea de Cassiodorus¹⁴ și Boethius¹⁵.

3. Prin urmare Theodosius a fost ultimul dintre cele trei nume și deci acesta este numele lui principal, cu care a fost cunoscut de contemporani (lucru dovedit și de dedicația la

¹⁰ Funcția de *uicarius* a fost greșit denumită cu termenul de *praefectus praetorio Hispaniarum*, pest inexistent în Spania ; inadvertența începe cu ediția lui Gronovius 1670 și trece apoi în mai toate edițiile, în majoritatea istoriilor literare și în studii : Jan, *Proleg.*, p. IV, Teuffel, Schanz, Wessner RE XIV, 170 Cf. Rostagni, III, 472 și A. Cameron, JRS, 1966, p. 25, nota 2.

¹¹ *The date and identity of Macrobius*, The Journal of Roman Studies, LV, 1966, p. 25 — 38.

¹² *I Saturnali di Macrobio Theodosio*, a cura di Nino Marinone, UTET, *Classici Latini*, Torino, 1967 ; vezi și mai jos, p. 307 ș.u.

¹³ Identificarea a mai fost de altfel sugerată mai întîi de S. Mazzarino, *La politica religiosa di Stilicone*, *Rendiconti dell Istituto Lombardo di Scienze e Lettere (lettere)* LXXI, 1938, p. 235 ș.u. (mai ales 255 — 258), care propune datarea *Saturnaliilor* între 405 — 420 și crede că autorul s-ar fi convertit apoi la creștinism.

¹⁴ *Expositio psalmodum*, 30, 116, citat de Cameron JRS, p. 26, nota 16.

¹⁵ *In isagogen Porphyrii* I.

tratatul de gramatică și de epistolă cu dedicație la fabulele lui Avianus). Trebuie deci identificat cu *Theodosius* care deține calitatea de uir illustris în această perioadă în care ar trebui să cadă activitatea literară a lui Macrobius și aceasta e *praefectus praetorio Italiae din 430*.

4. *Macrobius* ar putea în cel mai bun caz să fie un *signum*.

În continuare Cameron consideră că :

5. Identificarea cu *praepositus* din 422 trebuie exclusă deoarece Macrobius nu îndeplinea condițiile necesare unei asemenea funcții la curtea orientală :

a) nu era eunuc, deoarece se știe că avea un fiu, el însuși face aluzie explicit în prefața *Saturnaliilor* la afețiunea pentru aceia *qui e nobis essent procreati*.

b) nu era grec : cunoașterea temeinică a literaturii latine ca și ocazionalele sale traduceri din limba greacă sugerează că nu a fost grec. (Probabil trebuie acceptată sugestia că *alium caelum* e cerul Africii.)

6. *vicarius Hispaniarum* din 399 — 400 și proconsulul din 410 ar putea fi aceeași persoană cu scriitorul. Se pare însă că *vicarius* ar fi fost identificat prosopografic cu un *Flautus Macrobius Maximianus*, atestat de o inscripție ca vicar al Africii pe la 390 ¹⁶.

După părerea noastră argumentele lui Cameron nu rezistă unei analize mai atente :

1. După cum am arătat, indicațiile manuscriselor nu sînt hotărîtoare în ceea ce privește secvența exactă a numelor lui Macrobius.

2. În imperiul tîrziu o persoană nu era cunoscută în mod obligator prin ultimul nume, așa încît chiar dacă *Theodosius* ar fi fost ultimul nu înseamnă că era numele principal.

3. Faptul că e numit de Cassiodorus și de Boethius cu amîndouă numele *Macrobius Theodosius* nu e un argument pentru *Theodosius*, ci ne sugerează că ar fi putut fi numit cu amîndouă numele fără vreo distincție între ele.

4. În imperiul tîrziu o persoană era cunoscută fie printr-unul din *cognomina*, fie printr-un *signum* ; acest obicei ne face să ne gîndim la posibilitatea ca *Theodosius*, poate numele preferat de scriitor¹⁷, de vreme ce cu el i se adresează în dedicația lui Symmachus (tratatul de gramatică), să fi fost un *signum* (și el îndeplinea condițiile necesare unui *signum* : se termina în *-ius*, avea o semnificație, era cuvînt de origine greacă), iar numele oficial să fi fost *Macrobius*, nume cu care e cunoscut apoi în tot evul mediu.

5. Scriitorul poate fi deci identificat cu un *Macrobius* care la sfîrșitul secolului IV ar fi ocupat o sarcină căreia să-i fie conexas titlul de *uir clarissimus et illustris*, titlu atribuit lui Macrobius în mss. operelor principale.

Se prezintă următoarele posibilități :

A. Cum titlul de *uir illustris*¹⁸ se cuvine numai celui de al treilea *Macrobius*, *praepositus sacri cubiculi din 422*, scriitorul ar putea să fie identificat cu el avînd în vedere că :

1. Condiția de eunuc nu pare absolut indispensabilă pentru ocuparea acestui post. Sub împăratul Magnus Maximus se citează un *praepositus* necunuc (v. Zosimus, 4, 37, 2). S-ar putea ca și lui Macrobius, deși nu era eunuc, să i se fi acordat această sarcină, poate onorifică — cum sugerează N. Marinone. De altfel, Jan, în prefața ediției sale, nu reține obiecția ca serioasă ¹⁹.

2. Afirmția că nu a fost grec nu poate fi susținută numai prin ocazionalele sale traduceri greșite din limba greacă ²⁰, aceste greșeli ar putea fi explicate prin graba sau neglijența în

¹⁶ Cf. W. Ensslin, RE XIV, 2533.

¹⁷ Cf. Wessner, RE XIV, 170.

¹⁸ Titlul de *uir illustris* era rezervat în această perioadă următoarelor sarcini : *magister militum*, *praefectus praetorio*, *praefectus urbi*, *praepositus sacri cubiculi*, celor 4 *comites consistoriani*.

¹⁹ Jan, Proleg., p. IV.

²⁰ Wissowa, Diss., p. 15.

munca de compilare ²¹. Ceea ce se poate afirma cu certitudine e că n-a fost roman din Italia și că dovedește o familiaritate cu aristocrația senatorială romană, după cum rezultă din operele sale.

3. Faptul că rescriptul imperial emană de la curtea orientală din Constantinopol s-ar putea explica prin păstrarea preeminenței de către această curte în tratarea afacerilor generale; s-ar putea presupune că existența unui asemenea mare funcționar era posibilă și pe lângă curtea din Ravenna și că la el s-ar referi măsura legislativă menționată ²² („ca începând cu Macrobius să se acorde calitatea de *uir illustris* tuturor deținătorilor funcției de *praepositus*” ²³).

4. Faptul că funcțiile aulice nu se acordau decât creștinilor permite presupunerea unei convertiri formale și târziu la creștinism ²⁴.

B. Macrobius ar putea fi identificat cu primii doi: *uicarius* din 399 și proconsulul din 410 ar putea fi aceeași persoană, cu atât mai mult cu cât era normal de a avansa de la un vicariat la un proconsulat. La această identificare s-ar opune numai faptul că acestor două funcții nu li se conferă titlul de *uir illustris*, pe care știm că-l deținea Macrobius.

E foarte posibil ca Macrobius, urmîndu-și cariera, să fi obținut o funcție datorită căreia i s-ar fi atribuit calitatea de *uir illustris*. Pentru această identificare pledează de altfel și calificarea din Codex Theodosianus XVI, 10,15 care subliniază că acest Macrobius „căuta să conserve templele păgîne pentru valoarea lor artistică”, probabil o aluzie la interesul pe care scriitorul - ar fi arătat revendicării din 384 privitoare la altarul Victoriei ²⁵.

În ce ne privește, considerăm mai plauzibilă identificarea scriitorului cu deținătorul acestor două demnități din urmă (deși după cum am arătat, nici identificarea cu *praepositus* nu pare exclusă).

II. A doua problemă în dezbateră este cronologia lui Macrobius și în special datarea operei principale.

Avînd în vedere datele materiale foarte incerte, cronologia lui Macrobius s-a bazat numai pe ipoteze: Cronologia propusă de Georg ²⁶, stabilită în funcție de epoca în care a trăit și și-a desfășurat activitatea Servius fixa următoarele date: a. Servius, unul din personajele Saturnaliilor, s-a născut către 370, b. Macrobius către 360, c. data fictivă a Simposionului nu mult înainte de 384, d. compunerea acestei opere probabil către 395 (Comentariul în *Somnium Scipionis* 385), e. Comentariul lui Servius între 395 și 410. Această cronologie a fost apoi adoptată, cu unele variante, de majoritatea cercetătorilor. Variantele nu au înregistrat însă niciodată diferențe prea mari ²⁷. În orice caz menționăm că în general au existat unele tentative de a situa mai devreme data operei lui Macrobius, dar nu de a o fixa într-o perioadă mai târzie.

Astfel, P. Courcelle, încercînd să demonstreze că Macrobius (*Comentarii*) a fost o sursă de inspirație pentru Ambrosius ²⁸ în *Hexameron* (scris în 386) și pentru Hieronim ²⁹ într-o scrioare din 395 și în Comentariul *In Amos* din 406, propune implicit un nou *terminus ante quem* înainte de 386 pentru scrierile lui Macrobius ³⁰.

²¹ Cf. Wessner, RE XIV, 171.

²² Cf. N. Marinone, *lucr. cit.*, p. 17.

²³ Codex Theodosianus VI, 8, 1.

²⁴ Cf. Wessner, RE XIV, 170.

²⁵ Cf. Jan, proleg. p. VI și M. Fuhrman, *Macrobius und Ambrosius*, Philologus, 107, 1963, p. 308 și nota 1.

²⁶ *Zur Bestimmung der Zeit des Servius*, Philologus LXXXI, 1912, 4, p. 518.

²⁷ Schanz fixează data nașterii lui Servius în jurul 360, Teuffel în 355, E. Thomas (*Essai sur Servius et son commentaire sur Virgile*, Paris, 1880) în 350.

²⁸ REL XXXIV, 1956, p. 232 ș.u.

²⁹ REL XXXVI, 1958, p. 205 ș.u.

³⁰ Printr-o demonstrație temelnică și convingătoare M. Fuhrman, *art. cit.*, arată că nu e o explicație satisfăcătoare a paralelelor dintre Ambrosius (*Hexameron*) și Macrobius (*Comentarii*). El respinge astfel teza lui Courcelle și implicit *terminus ante quem* propus pentru *Comentarii*.

De asemenea, un cercetător mai recent, Engelbert Türk ³¹, plasează compoziția Saturnaliilor chiar în anii 384 — 387, deci aproape contemporană cu data fictivă a Simpozionului. Se deduce deci ca dată a nașterii 350 sau chiar mai înainte, de vreme ce operele principale au fost scrise până în 387.

Am menționat în treacăt unele cronologii care situează la o dată mai veche opera lui Macrobius. Chiar dacă le-am reține drept exacte, ele nu au o importanță deosebită pentru interpretarea operei scriitorului latin, în timp ce ipoteza lui A. Cameron pentru o datare mai târzie are implicații importante în interpretarea de ansamblu a Saturnaliilor. Argumentele din articolul menționat mai înainte le vom grupa astfel :

1. argumente privitoare la realitatea și cronologia personajelor din Saturnalii :

Toți interlocutorii din simpozionul lui Macrobius sînt persoane reale. Servius și Avienus, cei doi interlocutori introduși în cercul lui Praetextatus cu prețul unui anacronism (menționat de Macrobius), deoarece în 384 nu aveau încă vîrsta pentru a discuta în contradictoriu *de rebus arduis*, au trăit de fapt — spune A. Cameron — nu numai cu cîțiva ani mai tîrziu, ci într-un secol diferit de al lui Praetextatus (*matura aetas posterior saeculo Praetextati fuit*), ceea ce înseamnă că Macrobius a scris la o întreagă generație după Praetextatus, cînd Servius și Avienus erau figuri recunoscute în lumea erudită a Romei.

2. Rolul lui Servius în Saturnalii și raportul Saturnaliilor cu Comentariul lui Servius : Servius nu trădează prin nimic că s-ar fi folosit în Comentariul său de Macrobius ; date fiind părerile diferite ale lui Servius și Macrobius cu privire la unele pasaje din Vergilius, era natural să-l fi menționat chiar numai pentru a-l respinge, dacă *Saturnaliile* ar fi fi apărut înainte. Macrobius însă cu siguranță că l-a cunoscut pe Servius, ceea ce rezultă chiar din faptul că pentru a-l introduce ca interlocutor n-a ezitat să comită un anacronism.

Saturnaliile au fost scrise deci după Comentariul lui Servius, care nu poate să fi apărut înainte de 410 sau ceva mai tîrziu.

3. Argumente privitoare la genul literar abordat :

Făcînd o analogie cu structura dialogurilor lui Cicero ³² și mai ales cu *De Republica* — care l-a influențat cu siguranță pe Macrobius —, A. Cameron susține că toți interlocutorii din *Saturnalia* nu mai erau în viață atunci cînd a fost scris acest simpozion. Cum ultima dată sigură la care un interlocutor mai trăia e 416 ³³, acesta e un *terminus post quem* pentru compunerea Saturnaliilor.

4. Relațiile dintre Macrobius și Symmachus :

Nemenționarea lui Macrobius în vasta corespondență a lui Symmachus îl determină pe Alan Cameron să deducă că acesta nu l-a cunoscut pe Macrobius și că *Saturnaliile* nu au fost publicate și nici chiar proiectate în timpul vieții lui Symmachus (mort în 402).

5. Aspecte subiective în prezentarea secolului lui Praetextatus :

Zugrăvirea tendențioasă și idealizatoare a secolului lui Praetextatus, așa cum apare în *Saturnaliile* lui Macrobius, în comparație cu prezentarea făcută aristocrației romane de la sfîrșitul secolului al IV-lea de către Ammianus Marcellinus, este încă o dovadă că Saturnaliile ar fi fost compuse aproape cu o jumătate de veac după moartea lui Praetextatus, acest reprezentant de seamă al epocii sale.

6. Argumente privitoare la doctrina păgînă și raportul cu creștinismul :

Saturnaliile nu sînt o operă de propagandă păgînă, susține Cameron : a) prin subiecte abordate (etimologii, limbă, știință, izvoarele lui Vergilius, drept pontifical, umor, hrană etc.).

³¹ *Les Saturnales de Macrobe, source de Servius Danielis* REL XLI, 1963, p. 327 — 249, și id. *Macrobius und die Quellen seiner Saturnalien* (Eine Untersuchung über Bildungsbestrebungen im Symmachuskreis) (Diss.), Freiburg im Breisgau, 1961.

³² „neminem includere in dialogos eorum qui uiuerent”. At. XIII, 193.

³³ E vorba de Ceionius Rufus Albinus.

b) prin lipsa de polemică cu creștinismul. Dimpotrivă, mai degrabă păgînii sînt jigniți, semnificativă fiind aluzia la omorul copiilor de către Irod, *Sat.* II, 4, 11, care ar constitui o greșeală tactică pentru un păgîn.

c) prin atmosfera nemilitantă și sentimentală păgînă, trecutul păgîn e idealizat pentru că e trecut, nu pentru că e păgîn, interlocutorii sînt aleși pentru erudiția lor și nu pentru apartenența lor la o anumită religie.

d) Popularitatea Saturnaliilor în evul mediu nu s-ar putea explica dacă ar fi fost vorba de o operă cu tendință păgînă clară.

În concluzie, Alan Cameron consideră că: dacă admitem identificarea cu Theodosius *praefectus praefectio Italiae* din 430, *Saturnalia* și *Commentarii in Somnium Scipionis* au fost publicate după 430, pentru că atunci obține această calitate de uir *illustis* și mai precis după 431, cînd bătrînul Nicomachus Flavianus a obținut reabilitarea oficială, la cererea fiului său către Valentinian III.

Prezentăm în continuare contraargumentele care pot fi aduse considerațiilor lui Cameron:

1. Datarea mai tîrzie a Saturnaliilor în funcție de epoca în care au trăit Servius și Avienus, ei înșiși obiect de discuție atît în ceea ce privește cronologia cit și persoana lor³⁴, nu ni se pare concludentă. Cronologia lui Servius depinde esențial de indicațiile din *Saturnalia*. Studiile de pînă acum au propus diferite date pentru nașterea lui Servius între 350 și 370. Plasarea însă într-o altă generație trebuie serios argumentată, neputîndu-se baza numai pe conjeturi foarte aproximative sau exclusiv pe folosirea de către Macrobius a expresiei *saeculum Praetextati*.

2. Faptul că Servius nu-l citează pe Macrobius nu înseamnă neapărat că *Saturnalia* au apărut după comentariul lui Servius. O scrupuloasă citare a surselor nu era de altfel de așteptat de la comentarii din antichitate, cu atît mai mult cu cît în cazul de față părerile lor privitoare la Vergilius se deosebesc, iar luări de poziție polemice nu sînt prea obișnuite în operele gramaticilor antici. Este însă sigur că Macrobius nu a cunoscut comentariul lui Servius. Nu era posibil să i se atribuie acestuia în *Saturnalia* opinii cu totul contrare celor susținute de Servius în propria lui lucrare, dacă comentariul lui Servius ar fi fost publicat în acea vreme³⁵. Nu putem crede că Macrobius a denaturat cu totul părerile interlocutorilor săi; chiar dacă unele din ideile din simpozion nu ar reprezenta decît aproximativ opiniile personajelor puse în scenă, totuși ele nu pot fi în contradicție totală cu ele. Citez de exemplu discursul lui Praetextatus (*Sat.* I 17–24) despre care Herbert Bloch³⁶ susține că-l reprezintă înlocuind pe acesta.

3. Comparația cu dialogurile lui Cicero nu e suficientă pentru a conchide că toți interlocutorii din *Saturnalia* muriseră cînd a fost scrisă lucrarea. Procedeu de a introduce în simpozioane persoane care nu mai erau în viață nu este o regulă la Cicero. Chiar în *De Republica*, indemnat (de Sallustiu) să renunțe la personaje de mult defuncte, Cicero a avut intenția ca, la o nouă redactare, dialogul să aibă loc între el și fratele său Quintus. De asemenea, scrie pentru a doua oară *Academica* pentru a-l introduce pe Varro căruia îi dedică lucrarea. Și în alte dialoguri au fost folosite ca interlocutori personaje în viață.

Termenul *post quem* 416, propus de Cameron, nu poate fi deci reținut.

4. Faptul că Macrobius nu figurează printre corespondenții lui Symmachus nu este o dovadă că *Saturnalia* nu au fost publicate în timpul vieții lui Symmachus — chiar dacă acesta

³⁴ Mă refer în special la *Avienus*, identificat de unii cu fiul poetului Rufius Festus Avienus, autor al *Arateelor*, de alții cu fabulistul Avianus (v. Ellis, prefața ediției din 1887 și apoi recent A. Cameron, *Macrobius, Avienus and Avianus*, *The Classical Quarterly*, XVII, 2, 1967, p. 385 — 395). A. Cameron distinge pe autorul *Arateelor* Rufius Festus *Avienius* (nu Avienus) cum e atestat pe o inscripție de curînd descoperită de R.P. Duncan Jones la Bulla Regia, de fabulistul *Avienus* (nu Avianus), același, după părerea sa, cu personajul din *Saturnalia* lui Macrobius. În sfîrșit, alți cercetători cred că Avienus, a cărui contribuție la discuțiile din simpozionul lui Macrobius e de altfel minoră, e un personaj fără nici o bază istorică.

³⁵ Cf. H. Georg, *art. cit.*, p. 524 — 525.

³⁶ *The Pagan Revival in the West at the end of the fourth Century*, în *The Conflict between Paganism and Christianity in the fourth Century*, ed. by A. Momigliano, Oxford, 1963, p. 209.

i-ar fi scris lui Macrobius, ceea ce nu era obligator, scrisoarea putea fi pierdută sau distrusă. Se știe de altfel că întreaga corespondență a lui Symmachus a fost revăzută de fiul său, care a eliminat, când a editat-o, tot ceea ce ar fi putut să întunece faima tatălui său și în special scrisorile referitoare la perioada anilor 393—394 (Infringerea cauzei păgîne la Frigidus unde Flavianus conducea armata uzurpatorului Eugenius).

5. Ammianus Marcellinus critică lipsa de cultură adevărată, aroganța, vanitatea exponenților aristocrației romane târzii; el vorbește însă cu respect și deosebită admirație despre acești lideri ai aristocrației păgîne (v. în special capitolul privitor la Praetextatus și Symmachus³⁷). Macrobius cunoaște acuzațiile lui Ammianus, pe care desigur le citise (393), dar considera probabil că ele se adresează altor compartimente³⁸ ale societății romane, cercul lui Symmachus fiind o excepție.

Lipsa de concordanță între cele două tablouri nu e o dovadă că Macrobius nu cunoscuse acest secol și că-l descrie „prin ochelarii trandafirilor ai unuia care auzise numai de el”. Și dacă există o idealizare a perioadei respective, aceasta e făcută conștient în sprijinul cauzei păgîne.

6. *Saturnaliile* sînt o operă de propagandă păgînă :

a) prin subiectele abordate, legate de tradițiile trecutului păgîn și în special prin exegeza lui Vergilius, „doctus orator”, un simbol al păgînismului, iar poezia vergiliană un „sacrum poema”. Scopul *Saturnaliilor* e acela de a prezenta Eneida lui Vergilius ca o biblie păgînă, spune H. Bloch în articolul citat.

b) Nu este desigur o operă de polemică cu creștinismul. Arma lui Macrobius împotriva creștinismului victorios este tăcerea³⁹, o tăcere elocventă dacă ne gîndim la perioada ultimilor ani ai secolului al IV-lea. Macrobius evită orice aluzie la creștinism pentru că nu voia să se compromită, o luare de poziție clară era cu totul nepotrivită. La sfîrșitul secolului al IV-lea, astfel poate fi explicată această tăcere deliberată față de creștinism. Relatarea episodului copililor omorîți de Irod, în cadrul unei glume făcută de împăratul August la adresa unui despot oriental — de care romanii păgîni se distanțau — nu poate fi considerată o jignire adusă păgînilor și nu poate constitui încă o dovadă a indifferenței scriitorului pentru cauza păgînă.

c) Dacă interlocutorii au fost aleși numai pentru erudiția lor, am fi putut afla printre ei poate pe Ambrosius, membru al înaltei aristocrații romane, văr cu Symmachus (gubernator al Aemiliei și Liguriei), contemporan cu toți cei din cercul lui Symmachus (moare în 397). Interlocutorii au fost aleși îndeosebi ca ultimii apărători îndrîjiți ai păgînismului și apoi ca mari exponenți ai unei culturi pe cale de dispariție (Vetlius Agonius Praetextatus, Quintus Aurelius Symmachus, Virius Nicomachus Flavianus sînt toți păgîni fanatici).

d) Saturnaliile—deși operă păgînă—sînt populare în tot evul mediu pentru că Macrobius reprezenta o autoritate filozofică și științifică, iar lucrarea sa, dedicată în mare parte exegezei lui Vergilius, a constituit pentru evul mediu un compendiu al poeziei antice târzii, un model pentru concepția medievală a poeziei⁴⁰.

În concluzie, producția literară a lui Macrobius trebuie situată înaintea carierei sale politice, deci la sfîrșitul secolului IV, pînă în 399.

Diferența de 30 de ani, aparent neînsemnată, între data propusă de A. Cameron și cea pe care o susținem, înseamnă o divergență majoră. Ea constă în faptul că această perioadă reprezintă pentru imperiul târzii tranziția de la o perioadă de ezitare între păgînism și creștinism la perioada unui creștinism oficial și stabilizat.

O operă păgînă ca *Saturnaliile* lui Macrobius devenea de neconceput pentru un înalt funcționar al lui Honorius⁴¹.

³⁷ Am. Marcellinus c. XXVIII, 9 și XXII, 7.

³⁸ Cf. F. Holmes Dudden, *Life and Times of Ambrose*, I, 1935, p. 28.

³⁹ Cf. Glover, în *Life and Letters in the fourth Century*, Cambridge, 1901.

⁴⁰ Cf. Ernest Robert Curtius, *Literatura europeană și evul mediu latin*, trad. rom., București, 1970, p. 512.

⁴¹ Cf. H. Georg, *op. cit.*, p. 521.